

***BIBLIA LUI ȘERBAN CANTACUZINO –
DOCUMENT DE PRESTIGIU AL BIBLIOTECII
NAȚIONALE MARCIANA***

Dragoș UNGUREANU

Riassunto: Una copia della Bibbia di Șerban Cantacuzeno, data alle stampe a Bucarest nell'autunno del 1688, si trova nella collezione della Biblioteca Nazionale Marciana di Venezia. Il libro antico è di grande importanza per la cultura romena e, più in generale, per la cultura scritta del Seicento, ed è uno dei fondamenti della civiltà romena del periodo premoderno. La Bibbia di Bucarest del 1688 è stata a ragione paragonata, in virtù della sua rilevanza per la cultura romena, alla Bibbia di Martin Lutero. La Bibbia del 1688 ha conosciuto un'ampia diffusione nei Principati Romeni, assumendo, dal punto di vista identitario, il ruolo di fondamentale elemento unificante e stabilizzatore per la lingua romena parlata e scritta nella Valacchia, Moldavia, Transilvania e nelle aree circconvicine. La copia della Bibbia di Bucarest, conservata nella collezione di libri antichi e rari della Biblioteca Nazionale Marciana di Venezia, fu il frutto di un'inconsueta, per l'epoca, manifestazione della diplomazia culturale romena. Si tratta di un dono fatto alla Biblioteca Nazionale Marciana, in occasione del 500° anniversario dalla fondazione, dalla direzione dell'allora Biblioteca Centrale Statale della Repubblica Socialista di Romania (l'attuale Biblioteca Nazionale di Romania) la cui direttrice, Angela Popescu Brădiceni, sottoscriveva l'atto di donazione. Il libro era appartenuto a Petre Gârboviceanu, figura di spicco dell'attivismo pedagogico nella Romania a cavallo tra l'Otto e il Novecento e tra le due guerre. Avendo conseguito il dottorato in teologia e filosofia, Gârboviceanu fu un insigne pedagogista e un ottimo organizzatore. Nominato professore di ruolo al Seminario Centrale di Bucarest, quindi professore di Lingua romena presso la Scuola Normale della Società per l'Insegnamento del Popolo Romeno, e nel 1889 assunse la carica di direttore di quest'ultimo istituto scolastico. È stato uno dei collaboratori più stretti di Spiru Haret (ritenuto «il padre dell'educazione moderna») nella

gestione delle riforme dell'istruzione in Romania nell'ultimo Ottocento e personalmente e profondamente coinvolto in tanti progetti pedagogici e iniziative a sostegno della diffusione dell'istruzione pubblica nelle aree rurali. Nel 1902 Petre Gârboviceanu fu nominato direttore della Casa della Chiesa, istituzione che rivestiva un ruolo importante nella gestione dei fondi della Chiesa Ortodossa Romana, edificando nuove chiese, provvedendo al restauro delle chiese antiche, dei monasteri e di vari monumenti storici–ecclesiastici, amministrando e salvaguardando il patrimonio culturale della Chiesa (icone, libri antichi, oreficeria, reliquie). Durante la sua direzione fu fondato il Museo della Chiesa e i tesori storici–ecclesiastici romeni divennero conosciuti attraverso le pagine del «Bollettino della Commissione dei Monumenti Storici», fondato nel 1908. Gârboviceanu acquistò una delle copie della Bibbia di Bucarest, la portò ad una bottega artigiana specializzata nel restauro conservativo di libri (come risulta dall'etichetta della Legatoria artigiana Jacob Feys figlio – Fornitore della Casa Reale, Bucarest I, via Băncii Naționale n. 2), quindi la diede in dono alla Chiesa parrocchiale del villaggio di Florica in occasione della consacrazione dell'edificio di culto (19 aprile 1921), come si può evincere dai suoi appunti autografi sulla controcopertina. La copia del libro religioso fu confiscata dalle autorità comuniste romene negli anni '50 ed entrò a far parte della collezione di libri antichi della Biblioteca Centrale Statale di Bucarest. Nel 1968, la copia della Bibbia di Bucarest fu donata alla Biblioteca Nazionale Marciana in occasione del 500° anniversario dalla fondazione, in concomitanza con il 280° anniversario della stampa della prima edizione completa in romeno delle Sacre Scritture.

Parole chiave: Bibbia di București, Șerban Cantacuzeno, Constantin Brâncoveanu, Petre Gârboviceanu, Angela Popescu Brădiceni, Biblioteca Nazionale di București, Biblioteca Nazionale Marciana, stampa, libro antico, patrimonio.

Un exemplar din *Biblia* lui Șerban Cantacuzino, tipărit la București în toamna lui 1688 se află în fondul patrimonial al Bibliotecii Nazionale Marciana din Veneția¹. Documentul este de importanță majoră pentru cultura românească și, pentru scris, reprezintă elementul definitoriu al civilizației clasice românești. Societatea românească – reprezentată, desigur, prin elita ei – a ajuns în a doua jumătate a secolului XVII la un grad de maturitate culturală, care a permis

¹ Biblioteca Nazionale Marciana, Inventario: 238214, Collocazione: RARI 0180.
<https://polovea.sebina.it/SebinaOpac/resource/biblia-adea-dumnezeiasca-scriptura-ale-cei-vechi-si-ale-cei-noao-leage-toate-care-sau-talmacit-dupr/VEA0755702>

apariția acelor elemente identitare în literatură, ca și în arhitectură sau în domeniul artelor, elemente ce însumate au dat numele unei epoci, și care, deloc întâmplător, poartă numele lui Constantin Brâncoveanu. Referitor la cel care îndemna tipărirea *Bibliei de la București*, subliniem că în perioada domniei sale în Țara Românească se tipăreau cărți religioase cu caractere chirilice dar și grecești sau arabe, pentru creștinii aflați pe teritoriul Imperiului otoman - din Grecia sau din Palestina². Existau șapte tipografii în Țara Românească din care două (de la Buzău și Snagov) au fost înființate de Brâncoveanu. Avem, prin urmare, în regiunea Balcanilor un pol cultural distinct, un sprijin cultural, inclusiv financiar, pentru centrele ortodoxe (Istanbul, Athos, Meteora, Sinai, Palestina)³ și în general, societățile ortodoxe de la sud de Dunăre (greci, bulgari, sârbi) și din Transilvania⁴.

² Anton-Maria dell Chiaro, *Istoria delle moderne rivoluzioni dela Vallachia*, Iași, Editura S. Cris-Cristian, 1929, p. 15 (în continuare, dell Chiaro, *Revoluțiile...*); Edmund Cishull, *Călătoria în Țara Românească și Transilvania*, în *Călători străini despre Țările Române*, vol. VIII, București, Editura îngrijită de Maria Holban, Paul Cernovodeanu, 1983, p. 196. Mai pe larg și Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune, 1994 (în general toată lucrarea). Mai nou, Doru Bădără, „Activitatea tipografică în timpul lui Constantin Brâncoveanu”, în *Civilizația epocii brâncovenești*, coord. Anca Beatrice Todireanu, București, Monitorul Oficial, 2014, p. 100–130 și tot aici Policarp Chițulescu, *Lectura ca desfășurare intelectuală și lumină spre mântuirea sufletului în epoca brâncovenească*, în *op.cit.*, p. 48–70. Constantin C. Giurescu precizează: «*Tiparul românesc cunoaște sub învățatul și nefericitul voievod cea mai frumoasă înflorire a sa din tot răstimpul dintre 1601 și 1821*» – Constantin C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol III, partea a II-a, București, Fundația regală pentru literatură și artă, 1946, p. 897. (în continuare *Istoria Românilor...*)

³ Radu Greceanu, *Istoria domniei lui Constantin Basarab Brâncoveanu voievod (1688–1714)*, Editura îngrijită de Aurora Ilieș, București, Editura Academiei RSR, 1970, p. 56, 131, 140, 160–163 și 170–173. Sunt menționați (în ani diferiți) la București toți patriarhii din Răsărit: Dionisie al Țarigradului (i-a făcut slujba de încoronare lui Brâncoveanu), Dosithei și Hrisant, ambii al Ierusalimului (Hrisant sfințea biserica Sf. Gheorghe Nou din București), Gherasim al Alexandriei, care «*întâmplându-se la București*» săvârșea slujba de cununie a domniței Bălașa cu boierul Manolache din Țarigrad, și Atanasie al Antiohiei care tot „*întâmplându-se la București*”, slujea la nunta domniței Safta cu Iordache Crețulescu vel cămăraș. Toți veneau la București pentru sprijin financiar, motiv pentru care făceau anumite lucruri mai puțin obișnuite pentru funcția de patriarh ecumenic (slujbe la nunțile fetelor lui Brâncoveanu). Pentru sprijinul acordat de Brâncoveanu patriarhiei din Ierusalim, cfr. Paul Cernovodeanu, *În vâltoarea primejdiilor: politica externă și diplomația promovate de Constantin Brâncoveanu (1688–1714)*, București, Silex, 1997, p. 115–117, doc. 77; p. 126–128, doc. 86 și p. 141–143, doc. 99 și 100.

⁴ R. Greceanu, *Istoria...*, p. 124: «*Pentru alte zidiri și sfinte biserici ce au făcut Măria Sa și prin alte țări*» (titlu de capitol); Nicolae Iorga, *Istoria bisericii românești și a vieții religioase a Românilor*, vol. II, Vălenii de Munte, 1909, p. 9–11. Virgil Cândea, *Opera lui Constantin Brâncoveanu în Orientul Apropiat*, în *Constantin Brâncoveanu*, coord. Paul Cernovodeanu, Florin Constantiniu, București, Editura Academiei RSR, 1989, p. 170–179. Mitropoliei ortodoxe

Mai mult, Brâncoveanu colaborează pentru tipărirea de cărți cu editori și autori din Italia și menționăm aici o altă lucrare interesantă comandată de el, *Megalexiconul*, altfel spus *Marele dicționar sau tezaur al întregii limbi grecești, foarte util studenților, cules din multe surse diferite*⁵, un adevărat instrument de lucru legat de aria curriculară a Academiei Domnești de la Sfântul Sava, centru de învățământ întemeiat, patronat și finanțat tot de el. De menționat că tipărirea unei cărți nu era ieftină, prețul hârtiei fiind ridicat; astfel de cărți cu sute de file nu puteau fi comandate decât de persoane foarte înstărite, iar un tiraj ridicat (cum este cazul *Bibliei de la București*) nu putea fi finanțat decât cu fonduri din vistierie. Pentru tipăritori, hârtia era la fel de scumpă, dacă nu chiar mai scumpă decât însăși munca lor⁶. Se explică în felul acesta mențiunile «*cu îndemnarea...*» de pe pagina de titlu a *Bibliei* și apoi la sfârșitul *Bibliei* «*însă cu cheltuiala prealuminatului...*» referitoare la cei doi domni ai Țării Românești care au considerat prioritară traducerea și tipărirea Bibliei, indiferent de preț. O statistică făcută cronologic a limbilor în care a fost tradusă integral Biblia arată că limba română ocupă locul 28, după cehă, polonă, slovenă și maghiară dar

de la Alba Iulia, Brâncoveanu alocă printr-un hrisov datat 15 Iunie 1700 un venit anual de 6000 ughi plus moșia Merișani, apud, I. Lupaș, *Istoria unirii românilor*, București, Editura Scripta, 1993, p. 141.

⁵ ΤΟ ΜΕΓΑ ΛΕΞΙΚΟΝ, Η Ο ΘΗΣΑΥΡΟΣ ΠΑΣΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ παρα Βαρίνου Φαβορίνου Καμυρτός, Ενετίσιν εν τη τυπογραφία Αντωνίου του Βορτόλη, 1712. Și această lucrare se găsește în colecția bibliotecii Nazionale Marciana din Veneția, Inventario ANT 17720, Collocazione, C 029C 013 - <https://polovea.sebina.it/SebinaOpac/resource/varinos-to-mega-lexikon-i-o-thisauros-pasis-tis-hellinikis-glossis-para-varinou-favorinou-kamirtos-v/VEA2593867>

⁶ Anna Gialdini, *Selling Paper in Early Modern Venice: Paper-retailers and the “Libri da carta bianca”*, în *The Paper Trade in Early and Modern Europe – Practices, Materials, Networks*, Editura by Daniel Bellinradt and Anna Reynolds, Brill, Leiden-Boston, 2021, p. 33. Autoarea face referire la situația din regiunea Veneto. Pentru Țările Române (cazul de față Țara Românească) situația era și mai grea deoarece venitul Veneției (și în general venitul privat al unui venețian) nu se compara cu venitul Țării Românești. Cf pentru acest lucru și Enzo Ornato, *La carta Occidentale nel Tardo Medioevo*, vol. I și II, Roma, Istituto Centrale dei Patologia del Libro, 2001, p. 173-200. La 1688 (și în toată perioada domniei lui Constantin Brâncoveanu) ducatul venețian (sau galbenul venetic, cum era cunoscut în Țara Românească) era cotate cel mai bine în categoria monedelor de aur la cursul de schimb aur-argint (comparativ cu altânul otoman sau ughiul habsburgic), cf pt aceasta C. D. Aricescu, *Condica de venituri și cheltuieli a Vistieriei de la leatul 7202 la leatul 7212 (1694-1704)* în „Revista Istorică a Arhivelor României”, 1873, p. 3-750 Marele vizir prefera ploconul în galbeni venetici în dauna altânului/gurușilor otomani sau a talerilor olandezi: «2500 talere - s-au dat zlofi venetici 1000 Măriei Sale vizirului bani gata» – *Condica vistieriei...* p. 8; sau - ca să facem referire la original - fila 3 verso din Manuscrisul 126 – ANR, București.

înaintea limbilor sârbă, bulgară, croată și rusă, ca să menționăm numai limbile vorbite în aceeași arie geografică. La sfârșitul lui 2016 numărul limbilor în care fusese tradusă Biblia se ridica la 542⁷, prin urmare, limba română ocupă un loc important, chiar dacă ținem cont că marea majoritate a acestor peste 500 de limbi nu sunt europene.

Ca însemnătate pentru cultura românească, *Biblia de la București* din 1688 a fost comparată - și nu fără temei - cu *Biblia* lui Martin Luther din spațiul german. Sunt totuși unele deosebiri care merită subliniate: Societatea românească premodernă era una eminentemente rurală. Chiar centrele urbane românești aveau foarte multe lucruri în comun cu lumea satului în ceea ce privește ocupația locuitorilor, aspectul orașelor - practic niște sate mai mari cu unele facilități economice în plus sau mai dezvoltate decât ale satelor din provincie. În lumea germană orașul era mult mai important din toate punctele de vedere - social, economic, politic și în cazul acesta, cultural, unele orașe fiind centre universitare cu tradiție și vechime de sute de ani. Mai mult, din punct de vedere economic și mai ales demografic, în raport cu zona mediteraneană, spațiul german preia întâietatea. Centrul se mută aici. Nu trebuie să mire pe nimeni că tiparul a apărut mai întâi în Germania. Important este că a apărut în spațiul românesc într-un timp destul de scurt. Prin urmare, mesajul lui Luther se adresa unei societăți dinamice. Societatea românească avea un alt profil cultural și o altă ierarhie de valori, la fel de importantă, desigur, ea fiind totuși o societate periferică, cu anumite vecinătăți mai mult sau mai puțin benefice⁸.

În general, pentru români, traducerea *Bibliei* nu reprezenta vreo formă de dizidență față de un for superior (patriarhiile din Constantinopol sau Ierusalim) cum a fost în cazul traducerii *Bibliei* de către Luther (unde Fiara Apocalipsei purta tiara papală), scopul fiind pur educativ așa cum se menționează în pagina de titlu: «Și pentru cea de obște priință s-au dăruit neamului românesc» și încă o dată, în elogiul adus de patriarhul Ierusalimului Dositeu în predoslovie sa «*prealuminatului, preacreștinului*» [...] domn Șerban Cantacuzino:

⁷ Liana Lupaș, *De la Gutenberg la internet. O istorie a Bibliei în era tiparului*, Oradea, Editura Ratio et revelatio, 2022, p. 89 și 341. (în continuare, Liana Lupaș, *De la Gutenberg la internet...*)

⁸ Asupra teoriei *centru-periferie*, vis a vis de evoluția inclusiv culturală a societăților (factori dinamici și afectivi), mai pe larg Immanuel Wallerstein, *Sistemul mondial modern*, București, Editura Meridiane, 1993 vol I și II.

„Mai vârtos ești vreadnic de mii de laude Măria Ta, care la un norod întreg dai Cuvântul lui Dumnezeu, [...] ca să lumineaze celor din case ai besericii noroade, Românilor, Moldovenilor și Ungrovlahilor [...] Și de are Ptolomei împăratul Eghiptului mai mare laudă care au tălmăcit Sfânta Scriptură din limba evreiască spre cea elinească, decât au zidit ceale de la Memfis piramide și au tocmit ceale patru cărți de astronomie, cu cât mai vârtos Măria Ta ești vreadnic de multe și mari laude care o ai tălmăcit spre limba cea de moșie a locului, nu spre trufie precum acela, ci pentru mântuirea noroadelor și duhovniceasca hrană a credincioșilor”.

Aceasta cu atât mai mult cu cât cunoaștem din mărturia preotului de la Trei Ierarhi din Iași starea enoriașilor din vremea lui Vasile Lupu, cu 50 de ani înainte:

„poporul nostru este neștiutor când îi ținem predici de pe amvoanele noastre și-l sfătuim [...] Noi nu-l putem face să înțeleagă cuvintele noastre printr-un limbaj simbolic [...] De aceea noi punem să se facă chipurile tuturor acestora (Sfânta Familie și sfinții pictați în biserică, scene din Vechiul și Noul Testament, n.a.) și când predicăm, îi arătăm: raiul este așa, iadul este așa”⁹.

Din acest unghi se poate observa cel mai bine măiestria celor care au tradus *Biblia* - frații Șerban și Radu Greceanu menționați într-un paragraf la sfârșitul textului Bibliei:

„Tipăritu-s-au această sfântă Carte în oraș în București, însă cu cheltuiala prealuminatului, preacreștinului și preacuviosului domnului și stăpânului nostru Ioan Șărbănu C[antacuzino] B[asarab] voievoda biruitoriului și oblăduitoriului a toată Ungrovlahia iară cu nevoița și îndireptarea celor ce s-au întâmplat dascăli și mai mult deslușindu-se pre limba rumânească de cei mici și plecați dentru slugile Mării sale Șărbănu biv v[tor] logofet i brat ego Radul Log[ofet]”¹⁰.

⁹ *Călători străini despre Țările Române*, vol VI, partea a II-a *Evlia Celebi*, îngrijit de Mustafa Ali Mehmet, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1976, p. 480. Preotul moldovean răspundea întrebării lui Evlia Celebi, musulman, preocupat de ideea de *chip cioplit*.

¹⁰ Autorii traducerii sunt menționați și de Anton-Maria dell Chiaro, *Revoluțiile...* p. 15: «*Vechiul și Noul Testament, după versiunea celor; 70, traduse în valahă de doi boieri, frați Greceanu (unul din ei fu tatăl Principesei Păuna, care trăiește; acum în Veneția). Tipărirea acestei opere s-a început sub domnia lui Șărbănu Cantacuzino, cam pe la anul 1688, și s-a terminat după câțiva*

Alături de ei s-au aflat stolnicul Constantin Cantacuzino, personalitate marcantă a epocii, cu studii la Padova; Mitrofan din Huși, altă personalitate marcantă a epocii, cu activitate prodigioasă în tipărirea cărților și aflat la conducerea tipografiei mitropoliei din București, menționat în *Încheierea Bibliei*: «A tot meșteșugul tipografiei și îndiripțării cuvintelor rumânești, ostenitoriu de Dumnezeu iubitoriu Mitrofan episcopul de Huși», apoi Gherman din Nissa Capadociei¹¹; Dositei, patriarhul Ierusalimului, care semnează și predoslovia; Theodosie mitropolitul Țării Românești și însuși Constantin Brâncoveanu, cel care a răspuns de toată lucrarea, fiind el însuși un mecena al culturii românești¹². Având în vedere specificul societății românești căreia îi era adresat mesajul *Bibliei* și ținând cont de faptul că *Biblia* este Cartea de Învățătură prin excelență, din punct de vedere nu doar literar dar mai ales pedagogic traducerea este desăvârșită și fără cusur. Aceasta cu atât mai mult cu cât *Biblia* are o structură deosebit de complexă – un ansamblu din mai multe cărți diferite din punct de vedere al conținutului (filosofie, religie, literatură, istorie, inclusiv cărți canonice) unite prin elemente comune (Dumnezeu, Iisus, mântuire, înviere etc), motiv pentru care a fost necesar să se facă legături între versetele capitolelor cărților cu trimerile binecunoscute¹³. Limbajul folosit de

*ani sub domnia lui Brâncoveanu. Opera formează un volum în folio, pe hârtie bună, cu marginea lată, cu coperta artistică; tipărită, după care urmează o pagină cu stema Valahiei, adică o pasăre cu aripele desfăcute, cu crucea în plisc, având la dreapta și la stânga soarele și luna urmează apoi dedicația adresată Principelui Constantin Brâncoveanu». Cf. și I. Șiadbei, *Istoria literaturii române vechi*, București, Editura Albatros, 1975, p. 79 (și în general, toată lucrarea).*

¹¹ Gherman Nissis (al Nisei) a început traducerea Bibliei dar avea să moară la scurt timp.

¹² Mai pe larg vezi și Constantin C. Giurescu, *Istoria Românilor...*, p. 862.

¹³ Despre importanța Bibliei de la București în crearea limbii literare române unitare vezi și Liana Lupaș, *De la Gutenberg la internet...*, p. 89. Referitor la lucrarea Liane Lupaș, trebuie menționat faptul că autoarea tratează foarte bine evoluția traducerilor din perioada 1450 până în prezent, dar numai din punct de vedere cronologic, „Internetul” fiind în lucrare doar un *terminus ante-quem*, neavând nici o legătură cu Internetul propriu-zis (rețeaua informatică mondială) sau web-ul (totalitatea siturilor) luate ca suport/platformă de publicare în opoziție cu hârtia, deși legătura există (imprimanta este tot o tiparniță și va fi întotdeauna o componentă terminală a sistemului de calcul) dar autoarea nu se apleacă asupra ei. Ca o completare, subliniem și întărim că spre deosebire de restul cărților cu caracter narativ (dând deoparte codurile de legi sau volumele de documente care sunt instrumente de lucru și care au o anumită arhitectură ce ține cont de conținut) Biblia este singura carte care a fost publicată pe Internet sub forma unei baze de date care să permită cititorului interogări multiple și operații de sortare, selecție și raport, pornind de la anumiți indici de căutare - <https://www.bibliaortodoxa.ro/>. Acest lucru s-a putut face datorită viziunii pe care au avut-o Sf. Ieronim și alți Sfinți Părinți ai creștinismului când au pus cu pana pe pergament textele cărților Bibliei, cu mult timp înainte de apariția tiparului, încă cu și mai mult timp înainte de apariția computerului, structurând informațiile pe cărți, capitole și versete și

traducători este pe cât de simplu pe atât de profund, poate fi ușor înțeles de către omul simplu, chiar de către cel care nu știe să citească dar căruia i se citește, pentru că se regăsește în el. Desigur, o persoană care nu știa să citească, dar care frecventa slujba la biserică și avea unele cunoștințe despre faptele petrecute și povestite în paginile *Bibliei*, putea lesne învăța să citească și chiar se urmărea acest lucru, paginile *Bibliei* venind, prin limbajul folosit aplicat unui subiect captivant, în întâmpinarea celui care dorea să învețe să citească.

Biblia de la București a avut o largă răspândire în toate cele trei Țări Române, constituindu-se dintr-o necesitate identitară, într-un element unificator și stabilizator pentru limba română vorbită și scrisă pe întreg cuprinsul Țărilor Române și chiar în zonele învecinate. Dacă *transhumanța* (peregrinarea sezonieră cu turmele de oi la distanțe mari și mai ales între cele trei Țări Românești imortalizată în *Miorița*) a avut darul de a fixa, conserva și omogeniza limba română prin metodă verbală, prin viu grai, *Biblia* a făcut-o prin scris, la un nivel superior, academic, dar în același timp pe înțelesul celor mulți, folosind viu grai. Avem, prin urmare, două elemente complementare - viu grai popular și elementul academic – binom funcțional pe care (*mutatis-mutandis*) îl găsim și-n paginile *Bibliei*, unde la ieslea în care se afla Pruncul Sfânt au venit păstorii și magii – elita și oamenii simplii. Constantin C. Giurescu precizează că în 1946 «*încă se găsesc exemplare în bisericile de sat din Munții Apuseni și din Maramureș*»¹⁴. Astfel de biserici sătești erau frecventate de cei aflați în transhumanță iar la slujbă se citea din ele. Sunt menționate exemplare în Moldova, la Mănăstirea Neamțului (dăruită de episcopul Teofil al Hușilor la 1743) și la două persoane private: postelnicul Gligorie și ceașnicului Vasili Cantacuzino - ambele dăruite de Constantin Brâncoveanu, așa cum reiese din însemnările din paginile albe ale Bibliilor¹⁵. Tot în Moldova, un alt exemplar aflat în posesia mitropolitului Moldovei, Iosif

creând legături între acestea (veritabile *relationship-uri avant la lettre*) pentru o mai bună interpretare și înțelegere a informațiilor de către cititor. Am putea afirma fără a exagera că au structurat informațiile special având în vedere peste secole o viitoare digitalizare într-o formă optimă, complexă, elevată, științifică și nu într-una simplistă de tip facebook, prin scanare și publicare în format pdf. Desigur, scopul acestor legături între versetele cărților Bibliei este facilitarea accesului la informații de către cititor, identic cu cel al digitalizării.

¹⁴ Constantin C. Giurescu, *Istoria Românilor...*, p. 862.

¹⁵ Costin Clit, „Biblioteci ecleziastice și rolul însemnărilor de pe cartea veche în descifrarea istoriei locale”, în *Cartea românească veche (secolele XVII-XVIII)*, Editura EIKON, București, 2020, p. 85-87.

Naniescu; apoi alte două exemplare în Țara Românească, unul dăruit de Brâncoveanu mănăstirii Bistrița și altul dăruit de mitropolitul Țării Românești, Teodosie bisericii Colțea, toate trei aflate în colecția Bibliotecii Academiei Române¹⁶. Și tot în Moldova, alte patru exemplare¹⁷ dintre care unul aflat în colecția Bibliotecii Academiei Române – filiala Iași¹⁸, alte două aflate în colecția mănăstirii Putna (inv. 496/475 și 821) și al patrulea aflat la mănăstirea Râșca din jud. Suceava (inv. 4181). Alte exemplare au legătură cu Transilvania¹⁹. Unul din acestea a fost dăruit de Constantin Brâncoveanu mănăstirii Sâmbăta de Sus, după cum se menționează în mai multe însemnări scrise de mână din paginile cărții – exemplarul se găsește în colecția Bibliotecii Naționale a României, nr de inventar C293796. Un altul, dăruit tot de Brâncoveanu lui Tanasie Păușăscul și care a ajuns la popa Pavel din Almaș (Biblioteca Națională a României inv. C1055878). Tot în colecția Bibliotecii Naționale a României se mai găsesc încă două exemplare dintre care unul, cel cu nr. de inv. C275126 a aparținut „...popii Macavei din Valea Alba de lângă Baia de Abrudu, hotar al Buciumilor” iar al doilea, cu nr. de inv. ATENEU525 are ștampila Bibliotecii Ateneului Român și ștampila „Ateneul Român. Biblioteca Comitele Carol Rosetti” NLR.

Ca artefact patrimonial, *Biblia de la București* (și în general cartea veche și în cazul de față bibliile, dat fiind că acestea au fost primele tipărite²⁰)

¹⁶ Gabriela Dumitrescu, *Manuscrise, documente istorice, arhive și corespondență, carte rară*, vol. IV din seria *Tezaurul Academiei Române*, coord. acad. Ionel Haiduc și Păun Ion Otiman, București, Editura Academiei Române, 2013 p. 322. (în continuare Gabriela Dumitrescu, *Manuscrise...*). Biblioteca Academiei Române deține șase exemplare din care celor trei menționate li se cunoaște proveniența.

¹⁷ http://old.cimec.ro/Carte/cartev/s17_0035.htm

¹⁸ Inv. (n.a.) cu *Ex libri*: Theodoro Juliano [f. de tit.] și cu proprietari anteriori: Gherontie, monah și Theofan, monah – potrivit însemnărilor din paginile ei.

¹⁹ Biblioteca Națională a României, cota CR XVII V 4.

https://aleph.bibnat.ro/F/2QM7NQE55324APMVU75H2BS34C8GX5JDI7ITG45REKQEA6BG B5-20594?func=full-set-set&set_number=012256&set_entry=000001&format=999

²⁰ Biblia este ea însăși un element identitar pentru creștinătate. Nu se poate vorbi de un *best seller* în cazul Bibliei, apropo de numărul de exemplare tipărite și puse în circulație, pentru că ne aflăm într-o altă dimensiune atât la propriu cât și la figurat. Mai mult: la cererea comanditarilor, multe din exemplarele bibliei au fost personalizate și legendate, prin aceasta ele căpătând notorietate și valoare patrimonială – ex. *Codex Gigas* sau *Biblia diavolului*, expusă în Sala de Tezaur a Bibliotecii Naționale a Suediei.

are o importanță aparte, capitală se poate spune, în prezervarea limbii vechi²¹. Limba este primul element identitar ca importanță, religia fiind al doilea. Biblia însăși menționează limba ca element identitar primordial atunci când face referire la popoarele lumii²² și se folosește de ea pentru propovăduirea Cuvântului lui Dumnezeu în întreaga lume²³ «*Privesc ca patrie a mea toată acea întindere de loc în care se vorbește românește*» – declara Mihail Kogălniceanu referindu-se la Unire și la spațiul românesc. Așa cum menționam mai sus, *Patriarhul sfintei cetăți a Ierusalimului și a toată Palestina* (un străin, la urma urmei) folosește în *Predoslovie* sa expresiile «*Românilor, Moldovenilor și Ungrovlahilor*» și «*limba cea de moșie a locului*» - ceea ce înseamnă poporul român în întregime sa (toate provinciile istorice românești). În cazul limbii române, ascendența imperială romană, *romanitatea* reprezintă un alt element

²¹ Asupra importanței Bibliei de la București din 1688 ca artefact cultural pentru prezervarea limbii române a secolului XVII, dăm ca exemplu opinia lui A.D. Xenopol: „*cel mai însemnat monument al literaturii religioase la Români, atât prin întinderea cât și prin limba cea minunată*” – A.D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, Editura III-a, vol. VII, București, Editura Cartea Românească, [s.a.] p. 230.

²² În Biblie „Catalogarea” popoarelor se face în funcție de familie, limbă/grai, țară și nație. Cităm din Biblia lui Șerban Cantacuzino în *limba cea minunată* (Xenopol) de acum mai bine de trei secole: *Facerea*, Cap. 10/5: «*Dentru aceștea s-au împărțit ostroave limbilor întru pământul lor, fieștecarele după limbă întru neamurile lor și întru limbile lor*»; /20: «*Aceștea sunt feciorii lui Ham, întru neamurile lor, după limbile lor, întru țările lor și întru limbile lor*»; /31-32: «*Aceștea sunt feciorii lui Sim întru neamurile lor, după limbile lor, întru locurile lor și întru limbile lor. Aceștea sunt neamurile feciorilor lui Noe după nașterile lor după limbile lor; dentru aceștea s-au rășchirat ostroavele limbilor pre pământ după potopu*» (familiile de limbă semitice și hamitice, așa cum sunt cunoscute acum în domeniul de specialitate lingvistic); *Esthir*, Cap. 1/22: «*Și au trimis la toată împărăția pren țară după graiul lor*» și Cap. 3/11-12: «*Și zisă împăratul lui Aman: Argintul aibi-l iară cu limba jidovească fă cum vei. Și s-au chemat scriitorii împăratului [...] și au scris cum au poroncit Amman voivozilor și boiarilor preste toată țara de la India până la țara arăpească la ceale 127 țări, domnilor limbilor după graiul lor*». *Isaia*, Cap 66/18: «*Și Eu viu a aduna toate limbile și striini*»; *Daniil*, Cap. 3/4, 7, 29 și 32: «*Navohodonosor împăratul la toate noroadele, fealiurile, limbile ceale ce lăcuiesc întru tot pământul*»; Cap 6/25: «*Darie împăratul au scris la toate noroadele, neamurile, limbile ce lăcuiesc în tot pământul*»; Cap. 7/14, apoi *Zaharia*, *Iudith*, *Varuh*, *Cărțile Maccabeilor*, *Râmleani*, *Apocalipsis*, Cap. 5/9: «*...dentru tot fealiul și limba și norod și neam, apoi Capitoarele. 7/9, 10/11, 11/9 și terminând cu Cap. 17/15 unde „Apele carele ai văzut unde șade curva, noroade și gloate sunt și fealiuri și limbi” - „Curva”, care «Șade preste apele ceale multe» și cei «șapte munți unde șade muiarea preste ei» fiind, desigur, Roma păgână cu cele 7 coline cu limbile și popoarele ei. Se observă ușor expresiile vechi populare: «s-au rășchirat ostroavele limbilor», «argintul aibi-l», «*Darie împărtatul*» (*Darius*), «*Râmleani*» (*Romani*) «unde șade curva», «muiarea» etc.*

²³ *Noul Testament, Faptele apostolilor*, Cap 2/3-4: «*Și să arătară lor, împărțindu-se, limbi ca de foc și au șăzut preste fieștecarele dentru ei. Și să împlură toți de Duhul Svânt și începură a grăi în alte limbi*». Limba reprezentată ca simbol al Cuvântului Divin.

identitar important raportat la vecini (slavi, turci, tătari, maghiari, germani) – „*pastores romanorum*” (se subliniază în *Gesta hungarorum*) «*toți de la Râm ne tragem*» cum spune Grigore Ureche; *Sigiliul Romei*, cum definește Nicolae Iorga. Lucrarea lui Șerban Cantacuzino este cu atât mai importantă cu cât îmbină aceste două elemente identitare, *limba* și *religia*. Bucureștii devin, prin aceasta, un centru de iradiere a culturii românești, fiind privit în special de către românii din Transilvania ca principalul punct de sprijin, mai întâi cultural iar după *Independență* și unul politic: «*Pentru toți românii soarele de la București răsare*» (*motto*-ul de pe frontispiciul ziarului *Tribuna* din Sibiu). Ulterior *Biblia de la București* a fost folosită ca sursă principală pentru *Biblia de la Blaj* din 1795.

Limba este un mijloc de comunicare și ea evoluează inevitabil și implacabil pe măsură ce societatea care uzează de ea evoluează. «*Lumea se schimbă și noi odată cu ea*» observa pe la anul 1000 împăratul german Otto al III-lea, el însuși un îndrăgostit de Antichitatea clasică greco-romană. Limba se schimbă și ea odată cu Lumea²⁴. Evident, sunt părți ale societății care se schimbă mai iute; observăm societatea urbană care este mai dinamică în vreme ce societatea rurală este mai conservatoare. Pus în mod inopinat în fața Bibliei de la București, un om de la țară o va înțelege fără nici o greutate, poate chiar o va considera cea autentică, sau mai bună dacă va fi pus în situația să aleagă între ea și o alta editată acum în limbaj contemporan. Dăm ca exemplu pentru limba românească de secol XVII un text din *Cartea Macabeilor*, ales special pentru caracterul mai puțin religios (mai puțini factori emoționali) și mai mult laic, narativ și în care nu se pomenește de evrei sau creștini ci de un personaj celebru în mediul românesc premodern prin *Alixândria*, bine cunoscutul roman popular românesc din secolele XVII-XVIII, intrat inclusiv în folclor²⁵.

²⁴ Academia Română, ca for reprezentativ al elitei societății românești, are ca principal obiectiv «*cultivarea și promovarea limbii și literaturii române și a istoriei naționale; stabilirea normelor de ortografie obligatorii ale limbii române*». Evoluția limbii române trebuie controlată, analizată științific, cultivată și corijată acolo unde este necesar, cu atât mai mult cu cât, în epoca globalizării, cantitatea și calitatea informațiilor cu care vin în contact indivizii unei societăți crește exponențial o dată cu dezvoltarea mijloacelor tehnice (radio-televiziune, computer, telefoane mobile inteligente, Internetul, web-ul), acest lucru ducând la folosirea unor noi limbaje (termeni, expresii) ceea ce, nemonitorizat, ar putea avea efecte diluante nedorite sau chiar toxice.

²⁵ Referindu-ne la eroul menționat în cartea *Macabeilor* și ținând cont că *Biblia de la București* este *par excellence* un artefact cultural cu caracter identitar de valoare inestimabilă, trebuie subliniat că Alexandru Macedon era un adept al uniunii culturale în diversitate *avant la lettre* și ar

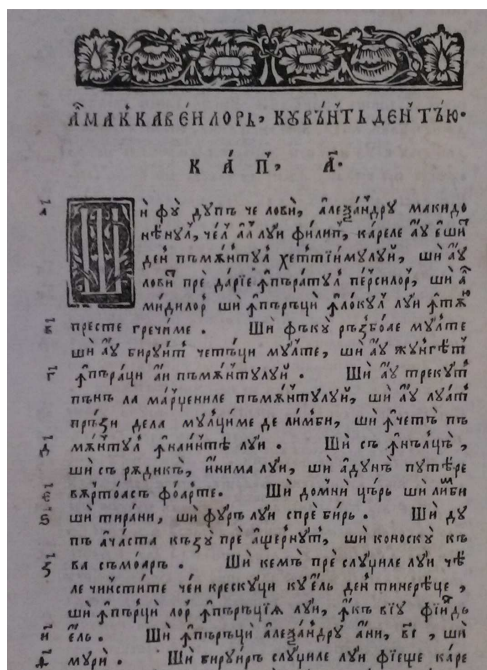

Fig. 1, Biblia de la București, 1688, Cartea Maccabeilor, Cap, 1, *Biblioteca Națională Marciana*. (fragment din pagină)

Al Maccabeilor cuvânt de-ntâi.

Cap. 1.

„Și fu după ce lovi Alexandru Makidoneanul cel al lui Filip, carele au eșit den pământul Hettiimului și au lovit pre Darie împăratul persilor și al midilor și împărăți în locul lui întâio preste grecime. Și făcu războaie multe și au biruit cetăți multe și au jungheat împărăți ai pământului. Și au trecut până la marginile pământului și au luat prăzi de la mulțime de limbi și încetă pământul înaintea lui. Și să înălță și să rădică inima lui și adună puteare vârtoasă foarte. Și domni, țări și tirani și fură lui spre bir. Și după aceasta căzu pre așternut și conosci că va să moară. Și chemă pre slugile lui ceale cinstite cei crescuți cu el den tinereașe și împărți lor împărăția lui încă viu fiind el. Și împărăți Alexandru ani 12 și muri”.

Diferențele de limbaj sunt notabile dacă *Bibliei de la București* din 1688 alăturăm o biblie în ediție contemporană. Cu cea din 1688 cititorul face o călătorie în timp. Ceea ce se observă la prima vedere este limbajul oltenesc, un pic hâtru, tipic pentru olteni. De menționat că Oltenia nu a avut influențe străine care să modeleze limba română și să adauge neologisme, așa cum a fost cazul altor provincii (Dobrogea, Transilvania, Moldova) și nici nu vedem prea multe minorități naționale pe teritoriul ei. Limba nu s-a schimbat prea mult. Totodată,

fi înțeles perfect Uniunea Europeană (*Unitate în diversitate*) și Lumea de azi. Elenismul nu a însemnat altceva decât un amestec de civilizații, o sinteză a Antichității. Traducerea «*de către cei 72 de dascăli ovreai ce Ptolomeu Filadelful au făcut de au tălmăcit Scriptura Sfântă cea Veache duple limba ovreiască pre elinească*», așa cum se menționează în „Epilogul” *Bibliei de la București*, a fost o inițiativă în concordanță cu politica culturală a epocii și, desigur, cu programul aflat în desfășurare al Bibliotecii ptolemaice din Alexandria.

la momentul traducerii nu erau prea multe diferențe între zona rurală și cea urbană. Lucrurile se schimbă începând cu mijlocul secolului XIX și orașele încep să se desprindă și să ia avânt. Secolul XX, cu radio-televiziunea apoi secolul XXI, cu internetul și web-ul accesibile în toate zonele rurale și pe vârf de munte, uniformizează limba.

Folosind un limbaj actual, computeristic, limba veche „se salvează și se arhivează pe suport de hârtie”²⁶ (hârtia având la rândul ei elemente de identificare – filigrane care semnalează meșterul sau breasla care a fabricat-o precum și *moara de hârtie* unde a fost fabricată) într-o anume tipografie, într-un anumit loc, la o anumită dată, toate acestea menționate în pagina de titlu și tot acolo sunt menționate toate persoanele care au fost implicate în apariția cărții (autorii, superiorii lor, comanditarii, diriguitorii) și care își asumă în mod oficial și public responsabilitatea față de scrierea ei²⁷. Într-un cuvânt, *metadatele*, așa

²⁶ Poate cea mai spectaculoasă reconstituire și revitalizare în același timp, a unei limbi pierdute este cea a limbii ebraice, pornindu-se de la *Mishneh Torah* („*Repetarea Torei*” – manuscris din anul 1296 pe pergament, scris cu cerneală, pictat și anluminat (tempera și foiță de aur) - <https://www.imj.org.il/en/content/maimonides-legacy-script>. După 18 secole de exil, împrăștiți pe mai multe continente și fără un stat care să le asigure protecție și preservare culturală, comunitățile evreiești vorbeau o gamă largă de limbi și dialecte. Odată cu reînființarea statului Israel după al doilea război mondial yiddiș-ul (limba vorbită de evreii așkenazi și care putea deveni limbă națională dat fiind numărul mare de vorbitori) a fost considerat ca un simbol al exilului și al persecuției evreiești. Intelectualitatea evreiască a considerat renașterea limbii ebraice ca fiind esențială pentru renașterea națională în Israelul antic reîntemeiat. Se avea în vedere continuitatea și prestigiul comunității - limbă veche, scriptică - o găsim inclusiv pe Crucea Mântuitorului alături de latină și greacă, prin urmare, și o reverberație extra-comunitară care conferea legitimitate. Baza o constituia populația masculină care studia textele ebraice ca parte a educației religioase. S-a trecut la nivelul următor - școala. Curând, ebraica a apărut ca o „limbă a copiilor”, folosită cu prietenii și semenii, dacă nu chiar acasă. Copiii și-au învățat părinții sau i-au încurajat să se înscrie ei înșiși la cursurile de ebraică. Și când acești copii au crescut, mulți vorbeau ebraica în propriile lor case, făcând din aceasta limba maternă a următoarei generații. Cf. Livia Gershon, *How to Revive a Dead Language*, December 22, 2020. <https://daily.jstor.org/how-to-revive-a-dead-language/?fbclid=IwAR3oWkzU90YEPeiWI-wQu9vEtkM86UwdboHI6Kasl67QdDGfJ-ZMXDJtevs>.

²⁷ Așa cum putem vedea în pagina de titlu a Bibliei de la București – «... *din porunca prea bunului [...] domn Ioan Șarban Katakuzino [...] și cu îndemnarea dumnealui Costandin Brâncoveanu marele logofăt [...] carele și toată cheltuiala cea de săvârșit o au rădicat. Tipăritu-s-au întâiu în scaunul Mitropoliei Bucureștilor, în vremea păstoriei preasfințitului părinte kir Theodosie la anul de la Facerea lumii 7197 iar de la Spășenia lumii 1688 în luna lui Noiembrie în 10 zile*» apoi la sfârșitul Bibliei unde se spune negru/alb că «*între alte izvoade elinești, să află un izvod ce au fost tipărit la Francofort, care izvod iaste duple cel vechiu al 72 de dascăli ovreai ce Ptolomeu Filadelful au făcut de au tălmăcit Scriptura Sfântă cea Veache de pre limba ovreiască pre cea elinească. Tălmăcitorii dară ai aceștii Sfinte Scripturi pre acela l-au ales mai adevărat și duple acela au și tălmăcit. Deci potrivit cu acela vei afla pre ce cale au umblat.*

cum le găsim în toate cataloagele *on line* ale bibliotecilor. Cartea este «par excellence» un pachet de informații în ambele medii, real și virtual.

Privind lucrurile din unghiul valorii patrimoniale și al identității culturale înțelegem că scopul de a dărua unor instituții sau personalități reprezentative străine obiecte de mare valoare cu caracter identitar este acela de a te prezenta. Cultural vorbind, Țările Române se alătură astfel Europei și civilizației europene. În felul acesta se poate explica dăruirea *Bibliei de la București* papei Benedict al XIV-lea (1740-1758) de către Constantin Mavrocordat (exemplarul aflându-se astăzi în colecția Bibliotecii Universității din Bologna²⁸): diplomație, cultivare de relații prin stimularea și folosirea unor elemente comune, acum când în Scaunul Sf. Petru se afla un reformator și adept al ideilor iluministe²⁹ (ca și Mavrocordat) și al uniunii Bisericii romano-catolice cu cea ortodoxă (de aici ideea foarte nimerită de a dărua un exemplar din Biblia lui Șerban Cantacuzino), dar și deschiderea unor canale către Viena, acum când după pacea de la Belgrad (18 Septembrie 1739 – defavorabilă habsburgilor), Oltenia revine Țării Românești. Mai mult, un alt exemplar al Bibliei lui Șerban Cantacuzino se află în colecția Österreichische Nationalbibliothek (Biblioteca Națională a Austriei din Viena) fiind, cu siguranță, tot o curtoazie diplomatică³⁰.

Exemplarul *Bibliei de la București* aflat în fondul patrimonial al Bibliotecii Nazionale Marciana din Veneția este rodul tot a unei diplomații culturale. Este vorba de un dar făcut Bibliotecii Marciana cu ocazia împlinirii a 500 de ani de existență, de către conducerea Bibliotecii Centrale de Stat a RSR (actuala Bibliotecă Națională), reprezentată prin directoarea Angela Popescu Brădiceni, cea care semnează și actul de donație. Se avea în vedere (desigur, în primul rând) cultivarea unor relații inter-bibliotecare, a unei colaborări și a unor

Iară de te vei îndoi cumva și pentru izvodul acela socotind cum nu s-au nemerit izvod bun alunecându-te duple alte biblie ce multe încă s-au tipărit de mulți ce s-au făcut dascăli tălmăcitori scripturilor sfinte trăgându-le și copilindu-le mai vârtos cu voia numai și părearea lor, cari, nu știm, mai mult au smintit rodul omenesc au turburat cetitorii. Ce noi spre acestea nimic nu vom lunica, că am văzut acum în anul de la Spășenia lumii 1687 de nou elineaste dând în tipariu venețianii aceastaș Sfântă Scriptură și eară acelui izvod urmară».

²⁸ Apud. Gabriela Dumitrescu, *Manuscrise...*, p. 322.

²⁹ Merită de menționat câteva lucruri despre papa Benedict XIV: hotărăște publicarea primei ediții a operelor complete ale lui Galileo Galilei, ceea ce înseamnă o revenire asupra sentințelor Inchiziției; scoate de la Index lucrările referitoare la heliocentrism; se ocupă personal de îmbogățirea fondului de carte al Bibliotecii Vaticanului; sprijină pe Ioan Inochentie Micu Clain; are o strânsă legătură cu Maria Theresia și Curtea imperială vieneză.

³⁰ Exemplarul este digitalizat și poate fi vizualizat la <https://onb.digital/result/1026A69D>.

activității comune. Exemplarul dăruit este unul de mare valoare pe care puține biblioteci îl posedă și care reprezintă prin scris cel mai bine civilizația românească clasică. El poate fi consultat și citit, dar într-o sală specială, în anumite condiții, sub regulile stricte ale unei unități bibliografice cu regim de carte rară. Se are în vedere prezervarea și conservarea obiectului. Pentru cultura românească, prezența ei în colecția Bibliotecii Marciana, alături de alte artefacte culturale de valoare mondială inestimabilă pe care biblioteca venețiană le deține (dacă e să amintim doar de Breviarul Grimani) este un fapt mai mult decât benefic – vizibilitatea este mult mai mare, ca să nu mai vorbim de cadru. În scrisoarea de donație, d-na Angela Popescu Brădiceni face referire la importanța Bibliotecii Marciana ca instituție culturală de mare valoare, la fondul patrimonial pe care îl deține, la personalitățile culturale cu care biblioteca a venit în contact sau ale căror opere se află în colecția ei (Jacopo Sansovino, Petrarca, Tintoretto, Tiepolo, Veronese, Canova și alți artiști venețieni sau italieni) la legăturile dintre cele două popoare (român și italian) stabilite încă din Evul Mediu și la originea latină comună. Darul este cu atât mai potrivit cu cât Biblia de la București are legătură cu personalitatea stolnicului Constantin Cantacuzino al cărui nume este legat de Universitatea din Padova și chiar Biblia însăși este legată de o altă traducere a Sfintei Scripturi făcută chiar la Veneția cu un an înainte («*anul de la Spășenia lumii 1687*») și care a servit drept dovadă pentru autenticitatea și acuratețea traducerii exemplarului apărut la Frankfurt luat ca sursă de frații Greceanu – cum se afirmă în Epilogul Bibliei.

Trebuie menționat un amănunt privitor la *Biblia de la București*: perioada comunistă nu era una benefică pentru patrimoniul cultural românesc religios. Regimul nu doar că nu pune preț pe el dar mai mult: căuta să-l distrugă. Deși în anul de grație 1968 încă nu începuse demolarea bisericilor, acestea erau spoliata de bunurile lor de patrimoniu (icoane de mare valoare, orfevrărie, cărți rare, hrisoave, mobilier, obiecte de artă etc), propaganda de partid și de stat motivând preluarea (de fapt, confiscarea) acestora în scopul protejării³¹. În felul acesta au ajuns exemplarele *Bibliei* lui Șerban Cantacuzino

³¹ În formula consacrată și arhicunoscută: «*Nolentes volentes proteget vos Sua Majestas*» (preotul Antidius Dunod către transilvănenii ortodocși. Prelatul catolic însoțea trupele habsburgice biruitoare în războiul cu otomanii și îndeplinea mai multe misiuni diplomatice în Țările Române, pe lângă Mihaly Apafi și Șerban Cantacuzino). Regimul ceaușist de la București cultiva în rândul maselor, prin acel instrument de propagandă cu impact masiv (mai important decât însăși școala) numit cinematografie, această idee a lipsei protecției artefactelor patrimoniale bisericești și care se

în custodia Bibliotecii Centrale de Stat. Există afirmații mai mult sau mai puțin susținute cu probe dar foarte posibile, că prin anii următori s-ar fi avut în vedere topirea Bibliilor, câte se mai aflau și desigur, cele aflate la îndemână erau cele deținute de către instituțiile centrale de stat. Nu putem fi siguri de o astfel de intenție a partidului comunist român ateu (acum știm că nu s-a întâmplat – ori nu a apucat să se întâmple) dar ce este palpabil și se poate vedea clar cu ochii – în expresia *biblică* a cronicarului Radu Popescu: «*cu ochii noștri am văzut și cu mâinile noastre am pipăit*» (parafrază la apostolul Toma) - este demolarea bisericilor din București³² și în special bisericile mănăstirilor Cotroceni și Văcărești, ambele de inestimabilă valoare, prima fiind nimeni alta decât ctitoria aceluiași Șerban Cantacuzino, cel care a patronat și finanțat traducerea *Bibliei*. Toate acestea erau făcute de comuniști pentru ștergerea identității spirituale și culturale și a memoriei colective. O persoană sau o societate fără identitate și rădăcini este vulnerabilă, manipulabilă, ușor de influențat și de condus – identitate și rădăcini pe care *Biblia* lui Șerban Cantacuzino le întărea prin scris.

aflau în vizorul spărgătorilor: «*Am putea realiza împreună un export în stil mare de icoane. Bisericile pe aici nu-s prea bine păzite. Oamenii sunt naivi. Pentru voi va fi o jucărie să le luați. Eu le valorific peste graniță*». (Ion Finteșteanu, hoților în *B D la munte și la mare* (1971), min: 1:17:03/1:39:58, Regia: Mircea Drăgan; Scenariul: Nicolae Țic și Mircea Drăgan. Genul filmului: comedie. În rolurile principale, nume grele: Toma Caragiu, Ion Finteșteanu, Dem Rădulescu șamd. Filmul este de propagandă, cu rol educativ comunist, creat la comandă politică și destinat să prindă la public, mai ales la cel majoritar, credul, manipulabil, fără o cultură generală aprofundată, solidă și cu educație ateistă și care ia filmul drept realitate. «*Nu e nimeni!*» și «*A mers simplu, anormal de simplu!*» (Dem Rădulescu la furat de icoane, min: 1:20:30/1:39:58 și 1:24:22/1:39:58). Publicul trebuia pregătit că, într-o atare situație, „trebuiau luate măsuri”. Sunt replici care iau în răs ideea de Dumnezeu, icoane, minuni șamd, replici venite special pentru mai mare credibilitate din gura unor actori celebri pe care societatea îi lua ca exemple de viață – cazul lui Toma Caragiu: «*Nu v-a surprins deloc faptul că în ultima vreme această icoană n-a mai făcut nici o minune?*» (min: 59:53/1:39:58) replică nedemnă și urâtă, dată gratuit (putea s-o evite) măicuței „ignorante” și la care publicul semidoct trebuia să râdă. Replica acestui mare actor și model de viață pentru public, dar conformist și în același timp (mai puțin cunoscut de același public) secretarul de partid al teatrelor românești și colaborator apropiat al lui Cornel Burtică (membru CC al PCR, șeful sectorului ideologic din cadrul Consiliul Culturii și Educației Socialiste - forul superior al Bibliotecii Centrale de Stat) avea menirea de a manipula și ridiculiza în fața oamenilor ideea de Dumnezeu și importanța unui artefact bisericesc de mare valoare, cum era și Biblia lui Șerban Cantacuzino.

³² Cele care nu au fost demolate au fost alungate pe roate în spatele unor blocuri de locuințe comuniste de zece etaje, puse paravan (să nu se vadă de la stradă) printre tomberoane de gunoi și sufocate de clădiri cu regim de înălțime mult mai înalt. Este cazul (alături de multe altele) bisericilor Mihai Vodă, Antim, Domnița Bălașa, Radu Vodă și însăși a Mitropoliei – toate, monumente de inestimabilă valoare.

Ca element identitar de importanță majoră pentru societatea românească clasică, *Biblia de la București* se afla pe un curs de coliziune cu ideologia marxist-leninistă și cu viziunea pe care o avea regimul comunist ateist vis a-vis de stat și societate, de conducător și mase. *Lumina lumii* trebuia să fie „cel mai iubit fiu al poporului” cu „indicațiile lui prețioase”, în nici un caz Iisus cu învățăturile și pildele sale. Nu putem ști dacă exemplarul dăruit de directoarea Angela Popescu Brădiceni avea să se afle mult timp în siguranță în colecția Bibliotecii Centrale de Stat și dacă vreun alt director, membru de partid în același timp (directorul trebuia în mod obligatoriu să fie și membru de partid și în consecință ateu, fiind subordonat pe această linie secretarului de partid al instituției, care era mai director decât el) nu ar fi dus la îndeplinire în mod zelos orice sarcină i s-ar fi trasat – mai ales că în anii '70-'80 ai secolului XX obediența și mediocritatea (un mediocru este obedient prin natura lui) și nu pregătirea profesională, competența și meritocrația erau cele care stăteau la baza numirii directorilor instituțiilor sau alegerii secretarilor de partid³³. Stăm și ne întrebăm (retoric, desigur) unde s-ar fi aflat *Biblia de la București* mai în siguranță: la București în depozitul fondului „S” al Bibliotecii Centrale de Stat sau la Marciana – Veneția? Oricum, preț pe ea nu se punea deloc atunci și dovada cea mai elocventă este lipsa ei din manualele de liceu ai acelor ani.

Exemplarul *Bibliei de la București* aflat la Veneția a aparținut lui Petre Gârboviceanu, personalitate marcantă a învățământului românesc antebelic și interbelic. Doctor în teologie și filosofie, dar și excelent pedagog și bun organizator în același timp, este numit profesor la Seminarul Central din București și profesor de Limba Română, al Școlii Normale a *Societății pentru învățătura poporului român*, unde ulterior va deveni director (1889). Este

³³ Doamna Angela Popescu Brădiceni este un caz rar de persoană ajunsă în fruntea unei instituții având și competențe în domeniu dublate de un orizont cultural larg (se observă din scrisoarea de donație). Luând în considerare modul de lucru al organelor de partid și de stat (partid-securitate) suntem convinși că la baza numirii domniei sale în fruntea unei instituții precum Biblioteca Centrală de Stat, înaintea competențelor au primat legăturile personal-profesionale ale dânsiei cu persoanele în domeniu din străinătate precum și aprecierea acestora (indiferent dacă securitatea a apucat să uzeze de ele sau nu, conta că erau disponibile). Faptul că directoarea Bibliotecii Centrale de Stat dona un artefact cultural cum era Biblia de la București unei instituții din străinătate, nu însemna nimic atâta timp cât respectivul artefact nu avea pentru conducerea de partid și de stat a României nici o valoare (dăm ca exemplu lucrările lui Brâncuși și multe altele). Iar dacă darul stătea la baza realizării unor legături de care securitatea s-ar fi putut eventual folosi, atunci cu atât mai bine. Oricum, Biblioteca Națională a României mai avea în colecția ei alte patru exemplare.

colaborator apropiat al lui Spiru Haret, în ceea ce privește managementul învățământului în perioada antebelică și de asemenea profund implicat într-o sumedenie de proiecte și inițiative de sprijinire a învățământului primar de la sate. Pasiunea este termenul care definește cel mai bine munca sa față de învățământul primar și secundar pentru care refuză oferta de a preda în învățământul superior la Facultatea de Teologie. Colaborează printre alții cu mari personalități ale epocii: I.Gh. Duca, Constantin I.C. Brătianu, Dimitrie Gusti, Victor Slăvescu, Take Ionescu și alții. În 1902, Petre Gârboviceanu este numit director al *Casei Bisericii*, instituție cu rol important în organizarea fondului material al Bisericii - construcția de biserici, restaurarea (chiar reconstrucția) bisericilor, mănăstirilor și a altor monumente istorice cu temă religioasă, protejarea fondului patrimonial mobil bisericesc (icoane, cărți vechi, orfevrărie, relicve). Înființează în timpul directoratului său *Muzeul Casei Bisericii* și popularizează aceste tezaure ale ortodoxiei românești în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice”, înființat în anul 1908. Nu este de mirare că a deținut un exemplar al *Bibliei* lui Șerban Cantacuzino, dacă ținem cont de pasiunea sa deopotrivă pentru teologie și limba română, tot așa cum a deținut și un exemplar al *Bibliei de la Blaj* din 1795³⁴. Tot Petre Gârboviceanu o restaurează - exemplarul poartă eticheta Legăturii de cărți *Jacob Feyns fiul* (Furnizorul Casei Regale, București I str. Băncii Naționale nr. 2).

Față de alte exemplare ale *Bibliei de la București* (exemplarele de la Österreichische Nationalbibliothek din Viena și cel de la Biblioteca Academiei Române), exemplarul lui Petre Gârboviceanu are o particularitate: pagina ultimă din predoslovie lui Dositeu diferă, titulatura patriarhului este scrisă pe trei rânduri (nu pe două rânduri ca la celelalte) iar cuvântul de încheiere „*amin*” este trecut de mână. În paginile sale sunt mai multe însemnări olografe în chirilică ale foștilor proprietari – perioada secolului XVIII, unele cuvinte (substantivele proprii – nume de mănăstiri, schituri sau persoane și cu atât mai mult semnăturile olografe) fiind dificil sau chiar imposibil de descifrat. În general aceste însemnări fac referire la foștii proprietari ai exemplarului de-a lungul vremii sau la fenomene naturale petrecute în acea perioadă (comete, eclipse) și care erau interpretate superstițios în fel și chip.

³⁴ Silviu-Constantin Nedelcu, *Donația Bibliotecii «Petre Gârboviceanu» către Biblioteca Academiei Române (II)*, în „Academica”, nr. 11-12 Nov-Dec. 2020, p. 85-88.

Fig.3, foto Petre Gârboviceanu, *Cabinetul de Stampe, Biblioteca Academiei Române*, Inv. 251591.

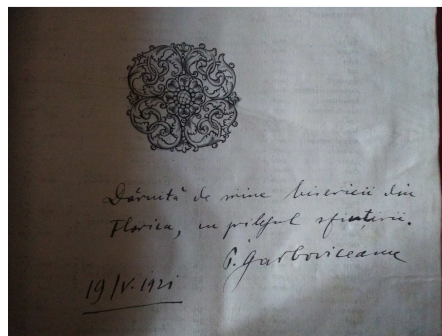

Fig. 2, Biblia de la București, 1688, detaliu – semnătura Petre Gârboviceanu, *Biblioteca Națională Marciana*.

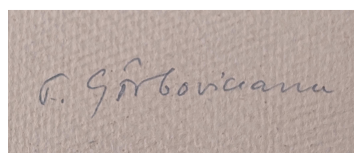

Fig. 3, v. Foto semnătura lui Petre Gârboviceanu, *Cabinetul de Stampe, Biblioteca Academiei Române*, Inv. 251591.

Pe pagina de gardă în fața paginii de titlu, inscripția olografă cu caractere chirilice: «Această carte am cumpărat-o de la părintele Antonie ieromonahul de la mănăstirea Glavacioc» (? – cel mai probabil Glavacioc; numele mănăstirii aproape șters). După forma scrisului, inscripția ar data de la sfârșitul secolului XVIII sau începutul secolului XIX. Petre Gârboviceanu donează *Biblia de la București* bisericii din satul Florica cu prilejul sfințirii (19 Aprilie 1921) după cum reiese din însemnarea urmată de semnătura lui de pe una din paginile albe ale *Bibliei*. Aceiași semnătură se găsește pe una din fotografiile sale aflate în colecția Bibliotecii Academiei Române, Serviciul Stampe, Hărți, Muzică (inv. 251591). *Biblia lui Șerban Cantacuzino* rămâne în această biserică până în perioada comunistă a lui Gheorghiu Dej când a fost confiscată de autoritățile comuniste și trecută în custodia Bibliotecii Centrale de Stat.

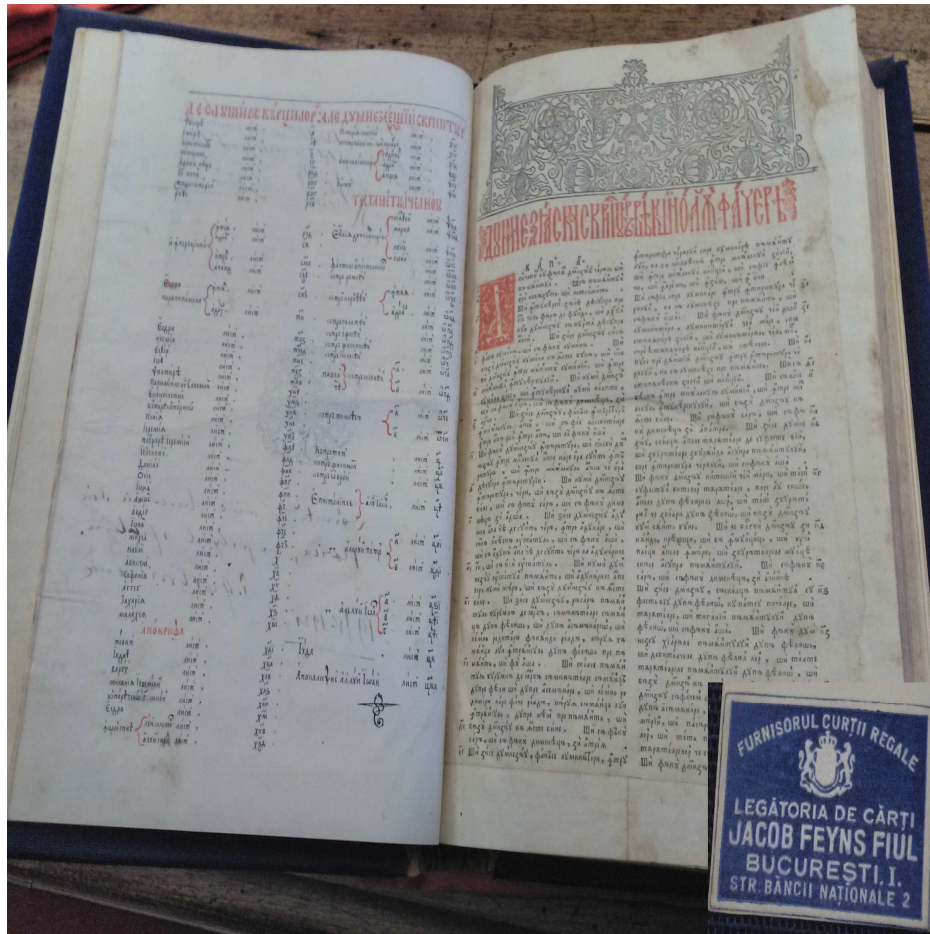

Fig. 4, Biblia de la București, 1688, și suprapus eticheta legătoriei de cărți unde
Petre Gârboviceanu a restaurat-o,
Biblioteca Națională Marciana, Inventar: 238214, Cota: RARI 0180

„București, il 24 Giugno 1968
Biblioteca Centrală de Stat, Cabinet

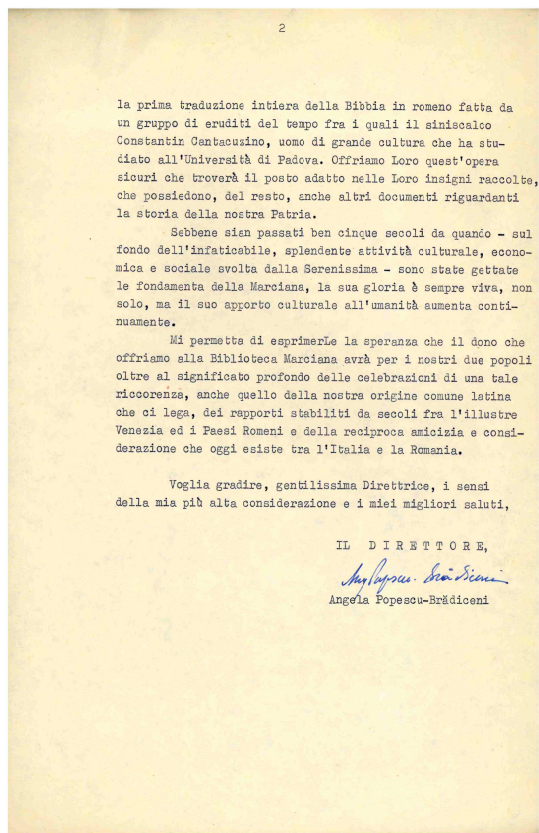
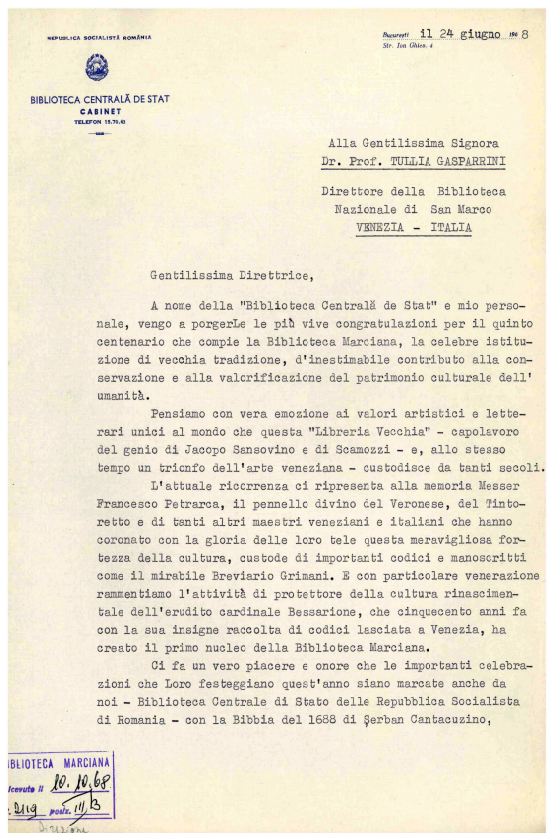

Fig 5, Scrisoarea directoarei Bibliotecii Centrale de Stat din București, Angela Popescu-Brădiceni, către directoarea Bibliotecii Naționale Marciana din Veneția, Prof. Tullia Gasparrini, 1968, Arhiva *Bibliotecii Nazionale Marciana*

Stimatei doamne Dr. Prof. Tullia Gasparrini, Diretoarea Bibliotecii Naționale „San Marco”, Venezia , Italia.

„În numele Bibliotecii Centrale de Stat și al meu personal, vă adresez cele mai călduroase felicitări cu ocazia celui de-al V-lea centenar al Bibliotecii Marciana, instituție celebră cu vechi tradiții și o contribuție inestimabilă la conservarea și punerea în valoare a patrimoniului cultural al umanității. Ne gândim cu reală emoție la valorile artistice și literare unice în lume pe care această „Librărie Veche” – capodoperă a geniului lui Jacopo Sansovino și Scamozzi și, în același timp, un triumf al artei venețiene – le-a păstrat de secole. Actuala aniversare ne readuce în memorie pe messer Francesco Petrarca, pensula divină a lui Veronese, Tintoretto și a multor alți maeștri venețieni și italieni care au încununat această minunată fortăreață a culturii cu gloria pânzelor lor, custode al codicelor și manuscriselor precum admirabilul Breviario Grimaldi. Și cu o deosebită venerație amintim activitatea de protector al culturii renascentiste a cărturarului Cardinal Bessarione, care în urmă cu cinci sute de ani, cu distinsa sa colecție de manuscrise rămase la Veneția, a creat primul nucleu al Bibliotecii Marciana. Ne face o adevărată plăcere și onoare ca sărbătorile importante pe care le celebrați anul acesta sunt marcate și de noi – Biblioteca Centrală de Stat a Republicii Socialiste România – cu Biblia lui Șerban Cantacuzino, prima traducere integrală a Bibliei în limba română, realizată de un grup de savanți ai vremii printre care și stolnicul Constantin Cantacuzino, om de mare cultură care a studiat la Universitatea din Padova. Vă oferim această lucrare cu certitudinea că va găsi locul potrivit în distinssele voastre colecții care conțin și alte documente referitoare la istoria patriei noastre. Deși au trecut cinci secole de când – pe fondul splendidei și neobositei activități culturale, economice și sociale desfășurate de către Serenissima – au fost puse bazele Bibliotecii Marciana, nu numai gloria ei este mereu vie, ci și contribuția sa culturală la Umanitate sporește continuu. Permiteți-mi să exprim speranța că darul pe care îl oferim Bibliotecii Marciana va avea o semnificație profundă pentru cele două popoare ale noastre, dincolo de celebrarea unei astfel de aniversări, pentru originea noastră latină comună care ne leagă, relațiile stabilite de secole între ilustra Veneție și Țările Române și prietenia și considerația reciprocă ce există astăzi între Italia și România. Vă rog să acceptați, stimată doamnă directoare, asigurarea celei mai înalte considerații și cele mai bune salutări.

Director, Angela Popescu-Brădiceni”

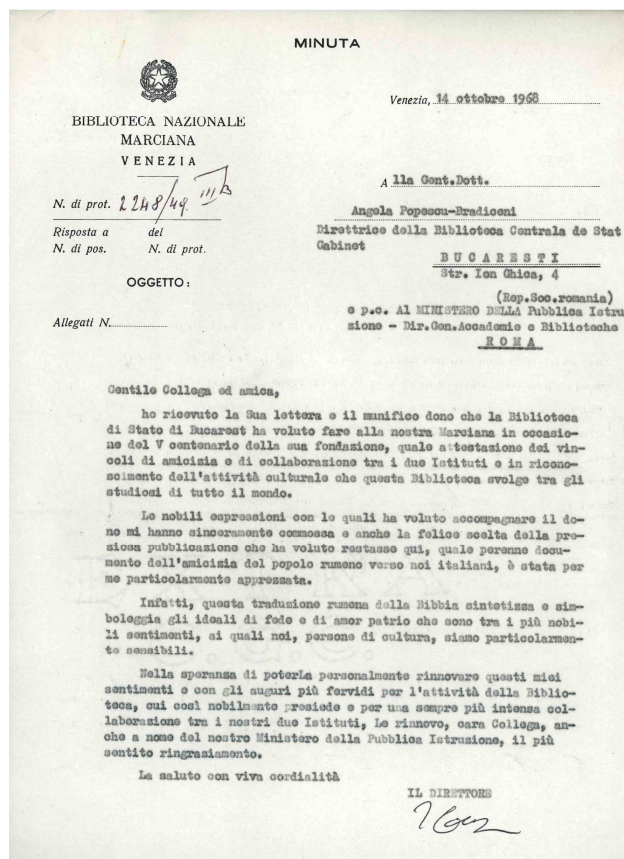

Fig. 6, Scrisoare adresată Angelei Popescu Brădiceni, directoarea Bibliotecii Centrale de Stat din București, de către Tullia Gasparrini, directoarea Bibliotecii Naționale Marciana, 14 octombrie 1968, Veneția, *Biblioteca Națională Marciana*.

Biblioteca Națională Marciana

Veneția 14 Octombrie 1968

Stimatei doamne Angela Popescu Brădiceni,
directoarea Bibliotecii Centrale de Stat, Cabinet, București str. Ion Ghica, 4,
Ministerul Instrucțiunii Publice – Dir. Gen. Academiei și Bibliotecii, Roma.

„Dragă colegă și amică,

Am primit scrisoarea dumneavoastră și darul generos pe care Biblioteca de Stat din București a dorit să-l facă Marcianei noastre cu ocazia celui de-al cincilea centenar de la înființare, ca dovadă a legăturilor de prietenie și colaborare dintre cele două institute și în semn de recunoaștere a activității culturale pe care această Bibliotecă o desfășoară în rândul specialiștilor din întreaga lume.

Nobilele cuvinte cu care ați ținut să însoțiți darul m-au emoționat sincer și am apreciat în mod deosebit fericita alegere a prețioasei publicații ce ați dorit să rămână aici, ca un document peren al prieteniei poporului român față de noi italienii.

De altfel, această traducere în limba română a Bibliei sintetizează și simbolizează idealurile de credință și iubire de țară care sunt printre cele mai nobile sentimente, la care noi, oamenii de cultură, suntem deosebit de sensibili.

În speranța de a putea reînnoi personal aceste sentimente ale mele și cu cele mai fierbinți urări pentru activitatea Bibliotecii, pe care o conduceți cu atâta noblețe, și pentru o colaborare din ce în ce mai intensă între cele două instituții ale noastre, reînnoiesc, dragă colegă, și în numele Ministerului nostru al Educației, cele mai sincere mulțumiri.

Vă salut cu vie cordialitate,

Director (semnătură indescifrabilă)”

MINUTA

Venezia, 15 ottobre 1968

BIBLIOTECA NAZIONALE
MARCIANA
VENEZIA

N. di prot. 2249/III

Risposta a _____
N. di pos. _____

Al MINISTERO DELLA PUBBLICA ISTRUZIONE
Dir. Gen. ACCADEMIE E BIBLIOTECHE e per la
diffusione della cultura
00144 R O M A

OGGETTO:

Allegati N.

In occasione del V centenario di fondazione della Marciana ci continuiamo a pervenire da parte di studiosi di varie nazioni attestazioni di simpatia e di apprezzamento per l'attività culturale che questa Biblioteca svolge.

Una tra le più significative è la nobile lettera con la quale la direttrice della Biblioteca di Stato di Bucarest ha voluto accompagnare il munifico dono della traduzione rumena della Bibbia; edizione rara, resa ancora più preziosa da una splendida rilegatura.

Di tale lettera e della risposta di questa Direzione si invia la copia.

IL DIRETTORE
T. Gasparrini

Fig. 7, Scrisoare adresată Angelei Popescu Brădiceni, directoarea Bibliotecii Centrale de Stat din București, de către Tullia Gasparrini, directoarea Bibliotecii Naționale Marciana, 15 octombrie 1968, Veneția, *Biblioteca Națională Marciana*.

„Venezia 15 Ottobre 1968
Biblioteca Nazionale Marciana al Ministero della Pubblica Istruzione
Dir. Gen. Accademie e Biblioteche e per la diffusione della cultura – 00144 Roma

Cu prilejul celui de-al V-lea centenar de la întemeierea Marcianei, continuăm să primim de la erudiți de diverse naționalități dovezi de simpatie și apreciere pentru activitatea culturală pe care o desfășoară această Bibliotecă.

Una dintre cele mai semnificative este aleasa scrisoare cu care directorul Bibliotecii de Stat din București a dorit să însoțească darul generos al traducerii în limba română a Bibliei; ediție rară, devenită și mai prețioasă prin splendida-i legătură.

Vă înaintăm o copie a acestei scrisori și a răspunsului Direcției de față”.

MODULARIO
P. I. 941

BAL/bar

Ministero
della Pubblica Istruzione
DIREZIONE GENERALE
DELLE ACCADEMIE E BIBLIOTECHE
E PER LA DIFFUSIONE DELLA CULTURA

Prot. n. 20570 DIV. IV

OGGETTO Biblioteca di Stato di Bucarest - Dono di una Bibbia.

BIBLIOTECA MARCIANA
Ricevuto il 31. X. 68
N. 2246 posta 19

Questo Ministero esprime il proprio compiacimento per il prezioso dono di una traduzione rumena della Bibbia, in edizione rara, offerta a codesto Istituto dalla Biblioteca di Stato di Bucarest, alla quale la S.V. ha fatto pervenire i più sentiti ringraziamenti.

p. IL MINISTRO

Pr. Biblioteca
Mod. 1 (Pubb. Istr.)
Roma, 28 OTT. 1968
Bucarest
M. Direttore della Biblioteca Nazionale Marciana
30124 VENEZIA
Risposta al foglio del 15.10.68
Dir. Gen. Acc. N. 2249

Fig. 8, Scrisoare din partea Ministerului Instrucțiunii Publice din Italia către direcțiunea Bibliotecii Naționale Marciana din Veneția, octombrie 1968, Biblioteca Națională Marciana.

„Roma, 28 Octombrie 1968,
Ministerul Instrucțiunii Publice către directorul Bibliotecii Naționale Marciana, Veneția.
Răspuns la scrisoarea din 15 octombrie 1968.

„Ministerul își exprimă satisfacția față de darul prețios al unei traduceri în limba română a Bibliei, ediție rară, oferită acestei instituții [Biblioteca Națională Marciana] de către Biblioteca de Stat din București, căreia Domnia Voastră i-ați transmis cele mai calde mulțumiri”.

Dragoș UNGUREANU
Biblioteca Academiei Române